

HENRYK WÓJTOWICZ

THEORIA I PRAKSIS U ORYGENESA

PROBLEM KONTEMPLACJI (θεωρία) I DZIAŁANIA (πρᾶξις) U ORYGENESA W DOTYCHCZASOWYCH BADANIACH NAUKOWYCH

Wyrazy θεωρία (contemplatio, kontemplacja) i πρᾶξις (actio, działanie) wprowadził do filozofii greckiej Platon, rozprawiał następnie o nich Arystoteles, jak również stoicy oraz Filon Aleksandryjski i Plotyn¹. Pojęcia te, przejęte z filozofii greckiej, zastosowali oryginalnie po raz pierwszy na gruncie chrześcijańskim Klemens Aleksandryjski² i Orygenes³.

---

¹ O kontemplacji w filozofii greckiej syntetyczny artykuł napisał R. Arnou: *La contemplation chez les anciens philosophes du monde gréco-romain*. DSp 2 szp. 1716 nn. O kontemplacji u starożytnych Greków rozprawiali: A. J. Festugière. *Contemplation et vie contemplative selon Platon*. Paris 1936; J. Daniélou. *Platonisme et théologie mystique*. Paris 1953; J. P. Anton. *Tragic vision and philosophic Theoria in classical Greece*. Rozprawy o działaniu: R. Arnou: Πρᾶξις et θεωρία. *Étude de détail sur le vocabulaire et la pensée des „Enneades” de Plotin*. Paris 1921; W. Jaeger. *Über Ursprung und Kreislauf des philosophischen Lebensideals*. „Scripta Minora” 1: 1960 s. 347 - 393; J. Hintikka. *Remarks on praxis, poiesis and ergon in Plato and in Aristotle*. „Annales Univ. Turc.” 126: 1973 53 - 62; Th. Ebert: *Praxis und Poiesis. Zu einer handlungstheoretischen Unterscheidung des Aristoteles*. „Zeitschrift für philosophische Forschung” 30: 1976 s. 12 - 30. O kontemplacji i działaniu w filozofii greckiej traktują prace takich badaczy, jak: R. Arnou (*Praxis et theoria*), G. Redlow (*Theoria. Theoretische und praktische Lebensauffassung im philosophischen Denken der Antike*. Berlin 1966), O. Gigon (*Theorie und Praxis bei Plato und Aristoteles*. „Museum Helveticum” 30: 1973 s. 65 - 87 i 144 - 165), I. Ruggiu (*Teoria e prassi in Aristotele*. Neapel 1973).

² H. Wójtowicz. *Kontemplacja i działanie u Klemensa Aleksandryjskiego*. „Kronika Diecezji Sandomierskiej” 74: 1981 nr 3 - 4 s. 82 - 85. Autor tego artykułu wyjaśnia różne znaczenia wyrazów θεωρία i πρᾶξις u greckich pisarzy chrześcijańskich opierając się na słowniku patrystycznym: G. W. H. Lampe. *A Patristic Greek Lexicon*. Oxford 1972.

³ O kontemplacji u greckich pisarzy chrześcijańskich zob. J. Lemaître. *Contemplation chez Grecs et les autres Orientaux*. „Revue d'ascétique et de mystique” 26: 1950 s. 121 - 172. Zob. tenże. *Contemplation chez les Grecs et les autres orientaux chrétiens*. W: DSp 2 szp. 1762 nn., zwłaszcza szp. 1760 - 1772 o kontemplacji u Orygenesesa. Por. M. Harl. *Recherches sur l'origénisme d'Origène: la „satiété” (κόρος) de la contemplation comme motif de la chute des âmes*. „Studia Patristica” 8: 1966 s. 373 - 405.

Nie ma dotąd opracowania na temat wymienionych w tytule artykułu pojęć u Orygenesa⁴, a zwłaszcza o relacjach zachodzących między tymi pojęciami w jego pismach, choć Orygenes pierwszy w sposób klasyczny w chrześcijaństwie sformułował zasadę jedności kontemplacji i działania w życiu wewnętrznym. Rozprawę o „poznaniu mistycznym” (γνώσις μυστική) ze szczególnym uwzględnieniem „kontemplacji mistycznej” (θεωρία μυστική) napisał wprawdzie Crouzel⁵, ale pominął w niej problem wzajemnych relacji między kontemplacją i działaniem. Nie uwzględnił też analizy tekstów na poparcie swych stwierdzeń i nie podał miejsc w pismach Orygenesa, choć słuszne i cenne są jego ogólne sformułowania o istocie i warunkach religijnej kontemplacji u Orygenesa w aspekcie poznania mistycznego.

JEDNOŚĆ KONTEMPLACJI I DZIAŁANIA W ŻYCIU CHRZEŚCIJAŃSKIM W ŚWIETLE WYPOWIEDZI ORYGENESA

Problem wzajemnych relacji między zewnętrzną aktywnością człowieka a postawą kontemplatywną, skierowaną ku porządkowaniu i doskonaleniu życia wewnętrznego, nie stanowi u Orygenesa przedmiotu jakiegoś osobnego traktatu, lecz naświetlają go krótsze lub dłuższe wypowiedzi zawarte w ramach egzegezy Pisma świętego. Celem działalności pisarskiej Orygenesa było przede wszystkim wyjaśnianie Pisma świętego i odkrywanie w nim sensu duchowego. A jednak dochodzi Aleksandryjczyk do samej istoty prawdziwej mistyki z prawdą o wewnętrznym związku życia aktywnego (πράξις), czyli ἄσκησις, z życiem kontemplatywnym (θεωρία).

Różne formuły o relacjach zachodzących między kontemplacją i działaniem, które zawierają poszczególne teksty w pismach Orygenesa, dadzą się sprowadzić do dwóch zasadniczych aksjomatów jako haseł w prowadzeniu życia wewnętrznego na wysokim poziomie.

Pierwsza formuła brzmi następująco: „nie ma bowiem działania (πράξις) bez kontemplacji (θεωρία) ani kontemplacji bez działania”. Jest to jedna z podstawowych zasad mistycznej doktryny Orygenesa głosząca jedność zasad i działania w życiu chrześcijańskim. Zasada ta znajduje się w komentarzu do sceny ewangelicznej, która przedstawia czynną postawę Marty i kontemplatywną Marii (Łk 10, 38 n.):

Otóż słusznie możesz rozumieć Martę jako symbol działania (πράξις), a Marię jako symbol kontemplacji (θεωρία). Bo przez życie aktywne (πρακτικόν) odsuwa się jedno-

⁴ W druku w wydawnictwie Tow. Nauk. KUL znajduje się omawiający ten problem artykuł H. Wójtowicza *Kontemplacja i działanie u Ojców Kościoła* (ss. 30).

⁵ H. Crouzel: *Origène et la „connaissance mystique”*. „Studia Patristica” 5: 1962 s. 270 - 276.

eześnie na bok tajemnicę (μυστήριον) miłości (ἀγάπης), jeśli ktoś nie zdobędzie jakiegos pouczenia, które dotyczy życia kontemplatywnego (θεωρεῖν) i nie zastosuje go do działania (πράξις).

[Nie ma] bowiem działania ani kontemplacji oddzielnie, jednego bez drugiego, οὔτε γὰρ πρᾶξις οὔτε θεωρία ἄνευ θατέρου. (Scholia do Łk. Fragm. 171. GCS 9,298)⁶.

Druga formuła, zawarta także w *Homilii I na ewangelię według św. Łukasza* (GCS 9, 9 n.), w obszerniejszej formie, choć treściowo ta sama, jest w *Komentarzu do ewangelii według św. Mateusza* 16, 7 (PG 13, 1388 A) i ma taką postać: „przez działanie (πρᾶξις) bowiem [następuje] wzniesienie się (ἀνάβασις) do kontemplacji” (θεωρία). Kontekst tej formuły jest nawiązaniem do Tajemnicy Eucharystii, w której chleb i wino stanowią symbol działania i kontemplacji:

Moje Ciało jest prawdziwie pokarmem (βρῶσις), a moja Krew jest prawdziwie napojem (πόσις), a ty bądźiesz cecniał tę interpretację. Bo może ktoś powie, że pokarm jest prawdziwie działaniem (πρᾶξις), a napój jest prawdziwie kontemplacją (θεωρία). A mówiąc tak powie, że dlatego najpierw daje [Chrystus] uczniom chleb po uprzednim błogosławieństwie i łamaniu, ponieważ pierwsze jest działanie (πρᾶξις). A potem wziął kielich, złożył dzięki Ojcu i podał im mówiąc: Pijcie z niego wszyscy (Mt 26, 29).

Po ustaleniu porządku działań (πράξεις) i realnej rzeczywistości (πράγματα) przechodzi Chrystus do ich kontemplacji (θεωρία). Bo i według myśli Proroka (Oz 1, 12) przytaczane są słowa: Siejeje sobie ku sprawiedliwości, zbierajcie na owoc życia — abyśmy wykonywali (πράξομεν) najpierw (πρῶτον) to, co trzeba (δέον). A potem mówi: Zapalcie sobie światło poznania (γνώσεως). Bo, jeśli ktoś oczyścił się moralnie, idzie drogą, która prowadzi do poznania (γνώσιν) i otrzymuje w nim światło.

I to także zostało powiedziane w formie dygresji po głębszej analizie na temat kielicha (Komentarz do Mt 16, 7. PG 13, 1388 A).

W ten sposób sformułował Orygenes problem jedności i wewnętrznego powiązania kontemplacji i działania ascetycznego, przy czym działanie to jest przodujące i zawsze skierowane ku kontemplacji. Chleb i wino w Eucharystii symbolizują, według Orygenesa, relację jedności działania i kontemplacji. „Pokarm” (βρῶσις) jest tu symbolem prawdziwego działania (πρᾶξις), a napój (πόσις) jest symbolem prawdziwej kontemplacji (θεωρία). Chrystus bowiem „najpierw daje uczniom chleb po uprzednim błogosławieństwie i łamaniu, ponieważ pierwsze jest działanie” (πρᾶξις), a dopiero potem kielich. „Po ustaleniu porządku działań [...] przechodzi do kontemplacji” (ἐπί θεωρίαν). Obowiązkiem jest „spełnienie (πράξομεν) z naszej strony najpierw (πρῶτον) tego, co konieczne” (δέον), to znaczy koniecznego działania, które prowadzi do „poznania” Boga i Jego Tejamnic. Droga ta wymaga uprzedniego „oczyszczenia się moralnego”, a więc działania ascetycznego.

⁶ Por. Schol. do Ps 5, 13. PG 12, 1173.

CZYM JEST W WYPOWIEDZIACH ORYGENESA KONTEMPLACJA?

Kontemplacja (θεωρία) jest doskonałością teoretycznej wiedzy i prawdziwą mądrością (*O modlitwie* 25. PG 11, 497)⁷, umiejętnością i „zdolnością do badania (θεωρητικόν) prawdy bez domieszki fałszu” (*Komentarz do ewangelii według św. Jana* 6, 11. PG 14, 232 D)⁸. Kontemplacja nie przeciwstawia się działaniu, lecz je zakłada. Jest rozważaniem (Schol. do Łk. Fragm. 10. GCS 9, 230), rozmyślaniem na temat słów nauki Bożej objawionej w Nowym Testamencie przez Chrystusa i głoszonej przez apostołów (Homilia 37 do Łk. GCS 9, 211), drogą prowadzącą do Boga (Komentarz do J 6, 11. PG 14, 232 D) przez rozum (λόγος) nastawiony na kontemplowanie Boga, zdrowym rozsądkiem jako zasadą wszelkiego działania (Komentarz do J 6, 11. PG 14, 232), refleksją towarzyszącą działaniu (Homilia 5 do Łk. GCS 9, 29), „rozumną służbą w Duchu” ze strony Kościoła, który uczy wszystkich ludzi życia i postępowania według Słowa Bożego (Schol. do Łk. Fragm. 123. GCS 9, 277), „światłem nauki Bożej” i Mądrością (Schol. do Łk. PG 17, 313 B). Kontemplacja jest ponadto oglądaniem w skupieniu słowa (Schol. do Łk. Fragm. 165. GCS 9, 294) i w zjednoczeniu z Nim, „dobrą teorią” i planem działania, „słuszną zasadą porządkującą zewnętrzną działalność” człowieka, „motywem”, „uzasadnieniem”, „regułą” i „normą” dla koniecznych działań (Komentarz do J 6, 11. PG 14, 232), a także „światłymi słowami”, dzięki którym czyny stają się wspaniałe (Schol. do Łk. Fragm. 138. GCS 9, 307). Kontemplacja to także „piękne słowa” jako ozdoba dobrych czynów (Hom. 37 do Łk. GCS 9, 211) i nauka Pańska (Schol. do Łk. Fragm. 7 I - II. GCS 9, 229). Kontemplacja jest również duchową wizją porządku działań i wizją świata realnej rzeczywistości, światłem poznania (Komentarz do Mt 16, 7. PG 13, 1388 A), spotkaniem się dwóch elementów zjednoczonych ze sobą w miłości w postaci światła Bożego i poznania ludzkiego (Kom. do Mt 16, 7. PG 13, 1388 A)⁹.

Szczytem prawdziwej kontemplacji (ἀληθής θεωρία) jest działalność Kościoła, który zapala wszystkim ludziom światło nauki Bożej (Schol. do Łk. Fragm. 123. GCS 9, 277). „Oczyszczony nim moralnie” człowiek idzie drogą wiodącą do poznania Boga i zjednoczenia z Nim dzięki Słowu, które oświeca życie i postępowanie wszystkich wierzących.

W kontemplacji chrześcijańskiej najważniejszy jest Jezus, który „widział” (J 14, 9) Ojca, a jego uczniowie są „naocznymi świadkami” (Schol. do Łk. PG 17, 313 B). Objawienie Boże otrzymane w Nowym Testamencie, przyniesione ludzkości przez Chrystusa i głoszone przez apostołów i uczniów Jezusa, decyduje o chrześcijańskim charakterze aktywności i kontemplacji.

⁷ Por. Schol. do Łk. PG 17, 313 B; Fragm. 123. GCS 9, 7.

⁸ Por. Schol. do Łk. PG 17, 313 B.

⁹ Por. Schol. do Łk. Fragm. 171. GCS 9, 298.

A CO OZNACZA U ORYGENESA DZIAŁANIE?

Działanie (πρᾶξις) oznacza u niego wszelki wysiłek ludzki, działanie zewnętrzne kierowane działaniem wewnętrznym. Πρᾶξις jest działaniem koniecznym i zgodnym ze zdrowym rozsądkiem, zdolnością do działania zgodną ze zdolnością do badania prawdy bez domieszki fałszu (Kom. do J 6, 11. PG 14, 232 D; Hom. 5 do Łk. GCS 9, 29; Schol. do Łk. Fragm. 10. GCS 9, 230) albo postawioną obok niej (Schol. do Łk. PG 17, 313 B). Πρᾶξις jest intensywnym działaniem służebnym kierowanym w ładzie i porządku przez refleksję człowieka dążącego do osiągnięcia celu zewnętrznego (Hom. 5 do Łk. GCS 9, 29), wszelką w ogóle działalnością (Hom. 5 do Łk. GCS 9, 29; Hom. 37 do Łk. GCS 9, 211; Schol. do Łk. Fragm. 7 I - II. GCS 9, 229; Fragm. 188. GCS 9, 307) w dziedzinie materialnej (Kom. do J 6, 11. PG 14, 232 D; Kom. do Mt 16, 7. PG 13, 1388 A; Schol. do Łk. Fragm. 10. GCS 9, 230 i Fragm. 171. GCS 9, 298) i moralnej (Kom. do Mt 16, 7. PG 13, 1388 A). Πρᾶξις jest działalnością Kościoła (Schol. do Łk. Fragm. 123. GCS 9, 277), praktyką w ogóle (Hom. 5 do Łk. GCS 9, 29), praktyką zwłaszcza wszystkich cnót, z których pierwsza jest miłość (Schol. do Łk. Fragm. 171. GCS 9, 298; *O modlitwie* 25. PG 11, 497)¹⁰. Praktyka ta polega na życiu Słowem Bożym (Schol. do Łk. Fragm. 123. GCS 9, 277) i Duchem (Schol. do Łk. Fragm. 7 I. GCS 9, 229).

Aktywność chrześcijańska jest życiem „praktycznym”, które przejawia się w zachowaniu przykazań Bożych i w realizacji nauki Bożej podawanej przez Kościół (Kom. do Mt 16, 7. PG 13, 1388 A; Hom. 37 do Łk. GCS 9, 211; Schol. do Łk. Fragm. 7 I - II. GCS 9, 229; Fragm. 123. GCS 9, 277; PG 17, 313 B). Wyraża się ona w postępowaniu według Słowa Bożego (Schol. do Łk. Fragm. 188. GCS 9, 307), ponieważ chrześcijanin jest „pracownikiem” w tej dziedzinie i jako człowiek wiary (Schol. do Łk. Fragm. 7 II. GCS 9, 229) idzie drogą zbawienia, która prowadzi przez dobre uczynki (Hom. 5 do Łk. GCS 9, 29; Hom. 37 do Łk. GCS 9, 211; Schol. do Łk. Fragm. 7 I - II. GCS 9, 229) i oczyszczenie się z grzechów (Schol. do Łk. Fragm. 188. GCS 9, 307; Kom. do Mt 16, 7. PG 13, 1388 A), naśladowując wzór życia Chrystusa (Schol. do Łk. Fragm. 7 I - II. GCS 9, 229) i apostołów (Hom. 37 do Łk. GCS 9, 211), by dojść do prawdziwego poznania, połączyć się ze światem ducha, zjednoczyć się z Bogiem (Schol. do Łk. Fragm. 165. GCS 9, 394) i być „blisko Słowa” (Schol. do Łk. Fragm. 165. GCS 9, 294).

Działanie chrześcijańskie odbywa się w „historii”, jest związane z „Dniem Chrystusa” (J 8, 56), z Jego przyjściem w chwale, zaangażowane jednocześnie w terażniejszość, prowadzi do kontemplacji (Schol. do Łk. Fragm. 165. GCS 9, 294) i nadaje sens czasowemu pobytowi człowieka na tym świecie w ścisłym

¹⁰ Por. Kom. do J 6, 11. PG 14, 232 D.

powiązaniu z wiecznością. Dopiero apostołowie doszli do oglądania Boga i zjednoczenia się z Nim przez miłość (Schol. do Łk. Fragm. 171. GCS 9, 298), czego pragnęło wielu proroków i sprawiedliwych w Starym Testamencie. W nadziei tylko mieli oni udział w kontemplacji i zjednoczeniu z Bogiem.

Druga formuła: „przez działanie następuje wzniesienie się do kontemplacji” ustanawia relację pozornej opozycji ze względu na konieczność osobnego rozpatrywania z naszej strony jej zasadniczych elementów, a w istocie rzeczy jest także jednością w przeciwstawieniu kontemplacji i działania. Ἀνάβασις oznacza „wzniesienie się do góry”, „wzlot do góry”, „kierunek wwyż” aż do oglądania Boga i zjednoczenia się z Nim. Πρᾶξις oznacza kierunek odwrotny, z góry, bo słowa rozkazu do działania pochodzą z góry. Nakaz działania wypływa z woli Bożej nadającej człowiekowi kierunek działania, które polega na zachowaniu Prawa Bożego i prowadzi do kontemplacji oraz daje kontemplację.

Podobnie sformułował tę relację św. Klemens Aleksandryjski. Stwierdził on wyraźnie, że „działanie wypływa z kontemplacji” (*Stromata* 6, 11. PG 9, 312 C), podczas gdy Orygenes akcentuje pierwszeństwo działania skierowanego ku kontemplacji: „pierwsze jest działanie” (Kom. do Mt 16, 7. PG 13, 1388 A). Człowiek nie mógłby wnieść się do góry, na szczyt kontemplacji, gdyby nie wyszła mu na spotkanie w jego wysiłku miłość (ἀγάπη) Boga, która zmusza niejako człowieka do zejścia z wysokości ducha do niskiej rzeczywistości ciała i materii, wyrażającego się poprzez działalność ziemską, (Schol. do Łk. Fragm. 171. GCS 9, 298; Kom. do Mt 16, 7. PG 13, 1388 A; Schol. do Łk. Fragm. 10. GCS 9, 230). To zejście z góry w postaci działania (πρᾶξις) według woli Bożej na wzór Chrystusa (Kom. do Mt 16, 7. PG 13, 1388 A) staje się wzniesieniem do góry (ἀνάβασις), by „dojść do oglądania i zjednoczenia” z Chrystusem we „wspólnocie świętych” (Schol. do Łk. Fragm. 165. GCS 9, 294).

Trzecia wreszcie zasadnicza relacja między działaniem i kontemplacją, uwzględniona w pismach Orygenesesa, brana w szerokim znaczeniu określa sposób życia czynnego i kontemplacyjnego. Są to dwie zajmowane w życiu ziemskim postawy na wzór Jezusa (Kom. do Mt 16, 7. PG 13, 1388 A; Schol. do Łk. Fragm. 7 I - II. GCS 9, 229) i apostołów (Schol. do Łk. PG 17, 313 B; Hom. 37 do Łk. GCS 9, 211). Przez udział w kontemplacji (θεωρία) i zjednoczenie (σύνησις) z Chrystusem osiągają oni pełnię szczęścia (Schol. do Łk. Fragm. 165, GCS 9, 294) możliwego do osiągnięcia tu, na ziemi. „Ozdabiają nas ich dobre czyny (πράξεις) i piękne słowa (λόγοι)”. Nauka i życie apostołów powinny stanowić dla nas przedmiot ustawicznego rozważania (ἐξετάζωμεν). Orygenes zaleca, „abyśmy rozważali ich naukę i naśladowali ich życie” (Hom. 37 do Łk. GCS 9, 211).

To połączenie „działania” (πρᾶξις) i „kontemplacji” (θεωρία), co we współczesnym języku teologicznym można wyrazić przez pojęcia „asceza”

i „mistyka”, to „wzniesienie się” (ἀνάβασις) do boskiego świata w ustawicznej kontemplacji (θεωρία), zwłaszcza doskonałej i prawdziwej, osiąganey dzięki działalności nauczycielskiej Kościoła, jest ideałem Orygenesesa, jego najgłębszym i najgorętszym pragnieniem. Ten ideał doskonale odpowiada nauce Ewangelii¹¹, karmi się „nauką Bożą”, zgadza się z dogmatem, opiera się na duchowej interpretacji Pisma św. pod światłym kierownictwem Kościoła i w promieniach światłości Ducha oświecającej w Kościele wszystkich, nie tylko wybranych, wszystkich w całym świecie, pouczonych o takim życiu, aby kierowali się zawsze tylko wskazaniem Słowa Bożego (Schol. do Łk. Fragm. 123. GCS 9, 277).

θεωρία AND πράξις
IN ORIGEN'S PHILOSOPHICAL THOUGHT

Summary

The concepts of θεωρία and πράξις adopted from Greek philosophy (Plato, Aristotle, Philo, Plotinus) were for the first time incorporated into Christian philosophy by Clement of Alexandria and Origen. Origen, however, was the first to formulate the doctrine of the unity of contemplation and action in inner life and to determine the relations between these two concepts:

1. There is no action without contemplation and no contemplation without action (Scholia to St Luke 171, GCS 9, 298);
Martha is the symbol of action, Mary of contemplation;
2. Rise to contemplation (comes) through action (Homily to St Luke, GCS 9, 9n; Commentary to ST Matthew 16, 7, PG 13, 1388).

The path to apprehension of God and His Mysteries, to contemplation and looking at God requires previous purification through ascetic acts ie. πράξις.

¹¹ Por. Kom. do Mt 16, 7. PG 13, 1388 A; Schol. do Łk. Fragment 7 I - II. GCS 9, 229; Hom. 37 do Łk. GCS 9, 211.